

Ореста Ремешило-Рибчинська¹, Данило Гринькевич²

¹ кандидат архітектури, доцент кафедри дизайну та основ архітектури,
Національний університет «Львівська політехніка», Львів
e-mail: oresta.i.remeshylo-rybchynska@lpnu.ua
orcid: 0000-0003-3232-3632

² студент кафедри архітектурного проєктування та інженерії,
Національний університет «Львівська політехніка», Львів
e-mail: danylo.hrynkevych.ar.2019@lpnu.ua
orcid: 0000-0002-2046-8087

ІНВАЗІЯ В АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНУ СТРУКТУРУ ЦЕНТРАЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО АРЕАЛУ МІСТА СТРИЙ

© Ремешило-Рибчинська О., Гринькевич Д., 2022

<https://doi.org/10.23939/sa2022.02.155>

Проаналізовано ступінь збереженості архітектурно-містобудівної структури центрального історичного ареалу міста Стрий. Досліджено цінність окремих об'єктів, які претендують на пам'ятко-охоронний статус. Здійснено аналіз інвазії в архітектурну забудову та її містобудівну структуру сучасними малопрофесійними будівлями, урізанням парцель відповідно до історичних кадастрів. Запропоновано створення музею під відкритим небом у центральній частині Стрия.

Ключові слова: інвазія, архітектурно-містобудівна спадщина, пам'ятко-охоронний статус, реставрація.

Постановка проблеми

Архітектурна спадщина в багатьох регіонах України зазнає непоправних втрат через повномасштабну війну, яку розпочала Росія. Фахівці разом із волонтерами та небайдужими мешканцями міст та сіл країни активно запобігають руйнуванню особливо цінних зразків архітектурних пам'яток, зокрема їх декору: скульптур, мозаїки, вітражів і т. п. Тепер як ніколи відчувається актуальність інвентаризації існуючої цінної забудови, надання охоронного статусу особливо вартісної забудови історичних міст. Тільки цілісний системний підхід фахівців-архітекторів, науковців, краєзнавців на чолі з адміністрацією територіальних громад можуть вберегти архітектурно-містобудівну структуру міст від руйнувань в час війни та інвазії невідповідного стилю, композиції, що можуть зруйнувати «дух місця» з боку стихійної забудови та байдужості мешканців і некомпетентності забудовників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Аналізуючи останні публікації, було виявлено їх красеннавче спрямування, зокрема праці «Архітектурні пам'ятки Стрия» Миколи Закусова та Олега Кравця, в якій вперше вдалося виокремити інформацію про унікальні архітектурні пам'ятки міста. Напрацювання подані у довідковій формі та описують житлові, адміністративні, громадські та сакральні споруди Стрия. Також нами опрацьовані архівні матеріали (Державний архів Львівської області, Ф. 1059, 1060), дотичні до окресленої теми, які дали підстави вважати, що інвазійні процеси в архітектурно-містобудівну структуру центрального історичного ареалу Стрия є небезпечним явищем, адже за останні десятиліття пошкоджено автентичну забудову і простір довкола.

Мета статті

Серед багатьох міст в Україні, які мають унікальний історичний архітектурний ареал, насичений численними пам'ятками та будівлями, вартими надання охоронного статусу пам'ятки, є місто Стрий (Львівська область), будівлі якого потребують цілісного підходу до роботи над ними, співробітництва з інвесторами, різних програм задля збереження та надання ужиткового призначення їм. Власне, одним із пріоритетних питань у галузі архітектури і містобудування на сьогодні є збереження будівель, які є автентичними та підтримують цілісну структуру історичної забудови міста. Збереження архітектурної спадщини, яке вказує на самотність та певну значущу ідентичність цієї місцевості, надзвичайно потрібне для та культурного розвитку громади. Такі об'єкти мають вагомні ресурси, тобто таку історико-мистецьку цінність, щоб притягнути до себе якомога більше глядачів, що, своєю чергою, сприяє розвитку туризму, який приносить матеріальний дохід та позитивно впливає на економічну стабільність міста. Дослідження архітектури та містобудівної структури районів історичних міст потребує ґрунтовної підготовки, знань, комплексно-системних рішень та детального науково-методичного аналізу; такі архітектурні та містобудівні перлини не лише відображають стилістику та конструктивні характеристики свого періоду, а й можуть багато "розповісти" про своїх будівничих та мешканців. Також одним із визначальних кроків для збереження важливого архітектурного об'єкта та простору довкола нього є надання будівлі охоронного статусу пам'ятки, коли держава забезпечує її збереження та певну недоторканість (ДБН А.2.2-14-2016).

Інвазія в містобудівну структуру міста Стрий притаманна сучасному образу центрального історичного ареалу міста. Тут наочно можна побачити, наскільки згубно діє інвазія-втручання в різних проявах не тільки у саму пам'ятку чи споруду, але і в простір навколо неї, тобто в містобудівну структуру центру.

Виклад основного матеріалу

Існуюча на сьогодні центральна забудова Стрия формувалася впродовж XIX–XX ст. Це архітектурний витвір, будівлі якого представлені у різноманітних архітектурних стильових напрямках, які варті особливої уваги як з боку компетентних науковців для досліджень, так і звичайних людей, мешканців. Всі ці будівлі оточені садами з рідкісними породами дерев, особливо вражав центральний парк "Вільшина", над яким працював спеціаліст зі Львова Арнольд Рьорінг (Державний архів Львівської області, Ф. 1060). Кожна із кам'яниць у рядовій забудові центру вражала своєрідним естетичним виглядом, професійним архітектурно-просторовим вирішенням, майстерністю виконання оздоблювальних та конструктивних елементів.

Дослідження архітектурно-містобудівної структури центру міста слід розпочати з найдавнішого плану з карт Галичини, розроблених під керівництвом Фрідріха фон Міга наприкінці XVIII ст. та карти інженера Гагерштайна 1788 р. (*Prochaska, 1926*). З зазначених джерел дізнаємося про узагальнені мотиви планування міста та об'єми квартальної забудови середмістя. Із свідчення мандрівників, наприклад Готгільфа Кона та Якова Головацького, дізнаємося про особливості центру міста (*Kohn, 1880*). У Стрию були часті пожежі, остання – квітнева 1886 р. Тому існуюча на сьогодні архітектурно-містобудівна структура сформована в кінці XIX та першій половині XX ст. Деякі з них зафіксовані на карті 1922 р., яка була укладена інженером М. Січковським та В. Віктором.

Світська забудова представлена в архітектурних стилях класицизму, різних течіях історизму, сецесії (модерну) та бурхливо розвинутого у міжвоєнні часи функціоналізму. У своїх планувальних рішеннях архітектори та інженери застосовували найновіші тогочасні тенденції у формуванні простору із застосуванням новітніх на той час конструктивних схем та особливих декоративних елементів, які притаманні Західній Україні.

Нами опрацьовано бібліографічні, іконографічні та архівні матеріали, які було типізовано та систематизовано. У результаті цього ми отримали чітку картину функціонування центральної частини міста, де її споруди були: 40 % – громадського призначення, 20 % – адміністративного та 40 % – житлового (рядове житло, чиншові будинки та вілли). Особливе значення ми приділяли натурним

дослідженням та аналізу стану існуючої забудови. Нами опрацьовані матеріали дають можливість виділити будівлі, які становлять значну архітектурну та історичну цінність. Варто відзначити, що не всі з них мають охоронний статус пам'ятки та внесені до реєстру. Деякі з них потребують термінової розробки пам'ятко-охоронної документації і внесення до реєстру пам'яток архітектури місцевого значення міста Стрий¹. Станом на 2022 р. у межах Стрия, згідно із реєстром, є понад 90 пам'яток архітектури місцевого значення. Проте на сьогодні список потрібно поповнити не менш цінними пам'ятками, що висвітлять перлини архітектурно-містобудівної структуру центру міста. Актуальним прикладом такої будівлі, яка потребує пам'ятко-охоронного статусу, є будівля при вулиці Шевченка, 59 (рис. 1). Першим власником був Юліуш Фальк, згодом у приміщеннях містилася “Каса хворих”, пізніше – поліклінічне відділення. Будівля потребує такого статусу, оскільки це унікальний зразок сецесійної забудови міста, із збереженим стильовим декором фасаду та внутрішніх просторів, які потребують реставрації. Цей приклад вартий повного збереження, без втручання зовнішніх чинників, задля демонстрування виняткової архітектури Стрия початку ХХ ст.

а

б

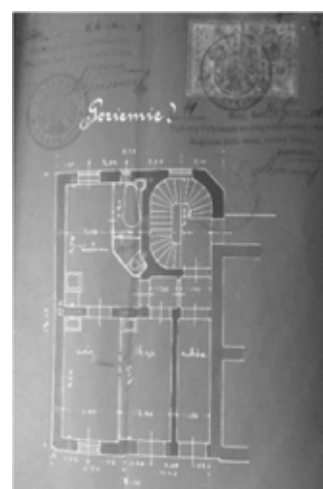

Рис. 1. Світлини сецесійної будівлі при вул. Шевченка, 59 (а) та її унікальної в'їзної кованої брами із стрийської ливарні Верштайна (б), 2022 р. Із особистого архіву Д. Гринькевича

Рис. 2. План першого поверху добудови будинку Мойше Геіселькорна з вул. Трибунальської

Забудова центру Стрия в кінці ХІХ та на початку ХХ ст. проходила згідно з впровадженим у Львові, столиці провінції Галичина, в 1892 р. Третім будівельним статутом, норми якого впливали і на будівництво у малих містечках (Kowalczuk, 1892). За тогочасними встановленими правилами проєктування висота будівель не повинна була перевищувати ширину вулиці, оскільки ширина вулиць більшою мірою не перевищувала 10 м, тож будівлі були не більші ніж 10 м. Таку висоту могли мати лише будівлі, які склалися з двох поверхів по три метри, що теж було певним канонем, та даху. Особливу увагу приділяли пожежній безпеці нових будівель. Тож архітектори, будівничі, мешканці та влада взяли за максимальну відбудову міста, активно розбудовували основні артерії та ущільнювали цілі квартали сучасними на той час кам'яницями, які формували цільну рядову вісь, впроваджуючи єдину лінію забудови.

Такий інтенсивній розбудові сприяло багато фінансових та суспільних чинників. Історично в місті процвітала торгівля, адже місто мало вигідне розташування на перетині основних шляхів Галичини, які з'єднували Стрий із великими містами. Зокрема, прокладання залізниці ще більше покращило

¹ У 1988 р. Львівським філіалом Українського спеціального науково-проєктного інституту “Укрпроект-реставрація” було проведено інвентаризацію історичної забудови міста та зазначено велику кількість будівель, які були покликані до взяття їх під державну охорону.

економічну стабільність міста та його мешканців. Також варто відзначити, що стрімко збільшувалася кількість населення Стрия. Ці фактори дали активний поштовх у формуванні нових типів житла, зокрема чиншових кам'яниць, які вирішили значну проблему значного приросту мешканців міста та покращили умови проживання містян. Чиншовий будинок – такий тип споруд, основою об'ємно-просторового рішення якого було розмістити на невеликій площі максимальну кількість помешкань. Адже площа парцель, себто ділянок, згідно з кадастром, була невеликою, тому вирішення таких будівель потребувало лаконічного підходу до проектування житла. Очевидно, що такі будівлі вже відповідали усім необхідним санітарно-гігієнічним та соціально-економічним умовам того часу.

Рис. 3. Зображення будинку Мойше Геіселькорна поч. XX ст. на старій поштівці.
Із особистого архіву Д. Гринькевича

Рис. 4. Зображення сучасного стану будинку Мойше Геіселькорна, 2022 р.
Із особистого архіву Д. Гринькевича

По-перше, дослідимо приклад рядової житлової будівлі міста з елементами інвазії в ній. Із застосуванням нових технологій та конструктивних рішень у будівництві, кам'яниці мали недорогі помешкання, здебільшого під оренду, та будувалися у досить короткий термін. Яскравим прикладом такого типу будівлі у Стрию є чиншовий будинок Мойше Геіселькорна на розі вул. Ягеллонської та Трибунальської (сьогодні – вул. С. Бандери та Є. Олесницького відповідно), основна частина якого збудована у 1906 р. Кам'яниця виконана в стилі пізнього історизму чи так званого постісторизму – періоду в архітектурі, основою стильового вирішення якого є архітектурна деталь, себто характерний знак стилю-прототипу. Такі елементи максимально наближені до історичного праобразу. Вони дають можливість ідентифікації неостилію. З архівних креслень відомо, що Мойше Геіселькорн був власником ще трьох сусідніх ділянок, на яких поступово з'являлися нові кам'яниці. До сьогодні будівля зазнала істотних змін, що добре прослідковується на зображеннях будівлі першої третини XX ст. на сучасних світлинах. В об'ємно-просторовому вирішенні кам'яниця відповідала тодішнім засадам проектування, а саме: в плані мала П-подібну композицію, оскільки ділянка є кутовою та займає велику площу, з секційно-галерейним типом, який означений головними корпусами та офіциною. Будинок є трьохповерховим. На першому поверсі був запроєктований прохід-проїзд до внутрішнього дворику, комерційні приміщення та широка парадна сходовая клітка. Помешкання були середньогабаритними, проте відомо, що у 1909 р. з вул. Трибунальської була добудована невелика частина (див. рис. 2), яка з другого поверху містила малогабаритні квартири, з однією житловою кімнатою та кухнею, орієнтовані на дві сторони, проте з ванною кімнатою та туалетом, які містилися і в основній

частині, окрему сходову клітку з виходом на галерею-балкон (Державний архів Львівської області, Ф. 1059). Така прибудова була економічно доцільною, адже власник орієнтувався на квартиронаймачів із різними матеріальними доходами. Середньогабаритні помешкання також мали кухню, підсобні приміщення та житлові кімнати. Очевидно, що до наших днів, з плином історії, зміною власників, підходу та ставлення до просторів будівлі, внутрішній об'єм переплановувався. Проте прочитується і на сьогодні основна закладена конструктивна схема з повздовжніми несучими стінами. Найбільше нищівних перетворень зазнала зовнішня оболонка будівлі. Ця кам'яниця – акцент рядової забудови двох вулиць, тож до вирішення фасадів підійшли з усією відповідальністю та творчим підходом. Оскільки будівля наріжна, то її композиція складалася з двох фасадів, розміщених під зрізаним прямим кутом, задля пластики якого він виділявся врізаними з боків трикутними формами, які підкреслювали домінуючий кут такою складною конфігурацією. Видніється чітке горизонтальне членування поверхонь фасадів поясками та карнизами на три рівні частинки. Також варто зазначити метричну ритміку рядів, яка проявляється у чергуванні різних інтервалів із однаковими елементами, наприклад віконними прорізами, з їх характерними оздоблювальними рішеннями та формами, які змінюються по вертикалі. Особливо цікавими є оздоблення вікон другого та третього рівнів, де вікна мають заокруглену форму з підвіконними балясинами та надвіконним обрамленням із замком, також є прямокутні вікна з підвіконними тафлями, на яких містяться круглі ритмічні взори, відповідно. Проте таку однорідність розбавляли акцентні форми та ризаліти. Такі засоби зробили цей будинок унікальним у своїй динаміці (див. рис. 3). Проте автентичність цього архітектурного витвору зазнала колосальної інвазії у період радянської окупації, зокрема були знищені: балконні огорожі, які становили велику цінність (огорожа центрального балкону другого рівня над головним входом була барокового типу, з особливими стильовими декоративними вазями, які на сьогодні є втраченими); дах із акцентною наріжною формою, яка завершувалася флюгелем; архітектурне оздоблення фронтона, який завершував вертикальну вісь головного входу; картуш, який увінчував завершення карнизної частини п'ятикутної наріжної форми; одна з найбільших втрат – багато декорована навісна частина, яка по вертикалі перетинала другий та третій рівні, мала півкупольне завершення із шпилем та бароковою люкарною (див. рис. 4).

Отже, на прикладі цього історичного будинку можна простежити основні інвазійні впливи, які пошкодили архітектурну цілісність вартісної споруди. Тож для захисту і запобігання подальшої руйнації та згубних впливів варто надати будівлі охоронний статус та інтегрувати до туристичного маршруту, що, своєю чергою, добре посприє підняттю значимості її збереження в архітектурному ареалі Стрия.

По-друге, дослідимо приклад рядової громадської будівлі міста з елементами інвазії в середовищі. Вул. Тараса Шевченка (колись була розділена на три частини: вул. Панську; вул. Третього травня; вул. Івашкевича) – основна артерія міста, при якій збереглися численні архітектурні пам'ятки, які насичують вулицю духом початку ХХ ст. Однією з таких є пам'ятка архітектури місцевого значення (охоронний номер – 1172-м) – будинок за адресою вул. Шевченка, 107. Будівля збудована вкінці ХІХ ст. у стилі історизму як приватний будинок власника тартаків Зеліга Борака. Варто відзначити, що будівля зберігає свою автентичність, більшою мірою завдячуючи тому, що в приміщеннях завжди містилися адміністративні відділи, а також виставкові зали, так є і станом на сьогодні. У планувальній структурі збережена основна конструктивна схема з просторами залів, де збереглися автентичні деталі, зокрема столярка та п'єци. Загалом схема має традиційну Г-подібну форму рядової забудови, яка складається з основної частини та офіцини. Будівля має два поверхи, а також з вул. Шевченка – зелений полісадник, обмежений збереженою оригінальною кованою огорожею з стрийської ливарні Яна Верштайна. Щодо фасаду, то він містить усі стилістичні деталі епохи історизму. Головний фасад із обох боків підкреслюють ризаліти, які декоровані на кутах у другому рівні пілястрами, а в першому – рустикою. Вінчає кам'яницю карниз, який містить у своєму вирішенні багатодекорований фриз, який огинає будівлю по периметру. Центральним домінуючим елементом другого рівня є балкон із оригінальною кованою огорожею з надзвичайно цікавими елементами,

наприклад, є збережені тримачі для вазонів, як рядових, так і окремих горщиків. На балконну частину виходить композиція з двох дерев'яних вікон (повністю збережених у всій будівлі) та дверей, над якими – сандрики з фризною та карнизною частинами. Фризи над вікнами другого рівня оточені кронштейнами. Також над карнизною частиною дверей збереглися декоративні вази-амфори. Вікна в ризалітах є об'єднані в пари та декоровані на другому поверсі трикутним сандриком. Добре збережений головний вхід із дерев'яними дверима, які відображають у своєму композиційному вирішенні декоровані елементи імпосту, профілів, тафель та притворної планки, та сходовою частиною із кованими перилами. Варто відзначити, що є ряд проблем із замоканням фасаду, пошкодженою карнизною частиною та з архітектурними елементами на боковому фасаді. Вищезазначений аналіз підтверджує, що будівля є дуже важливим елементом ансамблю центральної вулиці. І тут не можна не дослідити та не показати просторової інвазії, яка відбулася на сусідніх ділянках, адже на сьогодні пам'ятка оббудована висотною забудовою, яка не відповідає оточенню (див. рис. 5). Таке втручання в історичну забудову погано впливає на пам'ятки та на їх сприйняття. Важливо запобігти таким безвідповідальним інвазіям сучасних споруд в історичну забудову Стрия.

Рис. 5. Приклад просторової інвазії в історичному архітектурному середовищі.
Фото Д. Гринькевича, 2022 р.

Рис. 6. Карта Стрия, укладена М. Січковським та В. Віктором, 1922 р., де штрихпунктирною лінією показано межі історичного архітектурного ареалу, з відмітками сучасної інвазії в ньому (I – будинок Геіселькорна; II – будинок Борака) та суцільною, зеленою – пропонуваній архітектурно-містобудівний туристичний маршрут

Висновки

Підсумовуючи викладений матеріал, варто зазначити, що представлена архітектурно-містобудівна структура центру Стрия заслуговує на увагу фахівців і спеціалістів у галузі теорії і практики мистецтва, реставраторів. Дослідження показало безумовну архітектурну цінність цих пам'яток, засвідчило, що ці кам'яниці є акцентними точками в історичному ареалі Стрия, інклюзивними маркерами в центральній забудові та потребують інтеграції до туристичного маршруту Стриєм. Задля викорінення інвазії у просторіві та фасадні рішення таких будівель потрібний системний підхід та скоординована фахівцями робота.

Крім надання пам'ятко-охоронного статусу окремим будинкам центру Стрия, важливо і вберегти архітектурно-містобудівну структуру історичної забудови. Нами актуалізується питання створення охоронних зон центру міста Стрий відповідно до вимог, де на площі до 1 га вже на сьогодні знаходиться більше 90 пам'яток архітектури (охоронні межі території). Можливо, в перспективі центр Стрия міг би стати музеєм під відкритим небом. Для цього нами розробляється програма

туристичного маршруту “Архітектурно-містобудівні перлини Стрия” (див. рис. 6), які можуть зацікавити туристів регіону, які мандрують зі Львова в Карпати.

Бібліографія

- Prochaska A. (1926). *Historja miasta Stryja*. Lwów. S. 76.
Kohn G. (1880). *Pierwsze wrażenia z dłuższej wycieczki po kraju*. Sambor. S. 78.
Kowalczyk M. (1892). *Szkic projektu ustawy budowniczej*. Lwów. S. 67.
ДБН А.2.2-14-2016. *Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам’яток архітектури та містобудування*. (2017). К. : Укрархбудінформ.
Державний архів Львівської області. Ф. 1059. Оп. 1. Спр. 1285.
Державний архів Львівської області. Ф. 1060. Оп. 1. Спр. 74.

References

- Prochaska, A. (1926). *Historja miasta Stryja*. Lwów, s. 76.
Kohn, G. (1880). *Pierwsze wrażenia z dłuższej wycieczki po kraju*. Sambor, s. 78.
Kowalczyk, M. (1892). *Szkic projektu ustawy budowniczej*. Lwów, s. 67.
DBN A.2.2-14-2016. *The composition and content of scientific and project documentation for the restoration of architectural monuments and urban planning*. (2017). K.: Ukrakhbudinform.
State archive of Lviv region. F. 1059. Op. 1. Spr. 1285.
State archive of Lviv region. F. 1060. Op. 1. Spr. 74.

Oresta Remeshylo-Rybchynska¹, Danylo Hrynkevych²

¹ Ph. D in *Architecture*, Associate Professor of the *Design and Architecture Fundamentals Department*, Lviv Polytechnic National University, Lviv
e-mail: oresta.i.remeshylo-rybchynska@lpnu.ua
orcid: 0000-0003-3232-3632

² student of the *Department of Architectural Design and Engineering*, Lviv Polytechnic National University, Lviv
e-mail: danylo.hrynkevych.ar.2019@lpnu.ua
orcid: 0000-0002-2046-8087

INVASION INTO ARCHITECTURAL STRUCTURE OF CONSTRUCTION OF THE CENTRAL HISTORICAL AREA OF THE TOWN OF STRYI

© Remeshylo-Rybchynska O., Hrynkevych D., 2022

The level of preservation of architectural structure of the construction of the central part of the town of Stryi is analyzed. The value of separate objects that are considered to get a status as a monuments to be protected is studied. The analysis of the invasion of the architectural building and its urban structure by modern unprofessional buildings, the cutting of parcels according to historical cadastres is carried out. The museum in the open air in the central part of Stryi is suggested to be created.

Key words: *invasion, architectural and urban planning heritage, monument protection status, restoration.*